

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 13 • sayı / issue: 3 • kış / winter 2013

G.H.A. Juynboll'ün Nâfi' Hakkındaki İddialarına H. Motzki'nin Verdiği Yanıtın Değerlendirilmesi

Ömer Faruk Akpınar

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
ofakpinar@sakarya.edu.tr

Öz

Son yüzyılın tanınmış oryantalistlerinden biri olan Juynboll'ün hadis tarihi ve rivayetlerin tarihlendirilmesi hakkındaki bazı iddiaları, Müslüman âlimlerce tenkit edildiği gibi bizzat batılı araştırmacılar tarafından da eleştiri konusu olmuştur. Onun, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi'nin kişiliği ve hadis rivayetindeki yeri hakkında yazdığı makalesi Harald Motzki tarafından analiz edilerek eleştirilmiştir.

Bu yazıda Juynboll'ün ilgili makalesindeki iddiaları ve Motzki'nin ona yönelttiği tenkitler değerlendirilmekte, Nâfi'nin gerçek kişiliği bu iki bilginin analiz ettiği fitre hadisi özelinde ortaya konulmakta ve bazı mülahazalar arz edilmektedir. Fitre hadisinin Juynboll tarafından şema haline getirilmiş isnad tablosunun bazı eksiklikleri Motzki tarafından tamamlanmıştır. Ancak yine de bazı tarikler unutulmuştur. Bu sebeple yazının sonunda ilgili hadisin isnad tabloları ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Juynboll, Motzki, Nâfi', hadis, oryantalizm

An Evaluation of H. Motzki's Response about G.H.A. Juynboll's Claims on Nafi

Juynboll is one of the most well-known orientalists of the last centuries. His claims on hadith history and the dating of traditions have been criticized by both Muslim scholars as well as Western researchers. Juynboll's article on Ibn Omar's mewa Nafi, his personality and his influence on hadith traditions has been analyzed and criticized by Harald Motzki. The current article aims to discuss Juynboll's claims and Motzki's relevant critiques. Thus, Nafi's real personality will be portrayed by analyzing the hadith on fitrah. In this paper, Juynboll's claims which are contained in the relevant article and Motzki's criticisms about his claims will be evaluated specifically to the fitrah hadith which is analysed by these two scholars. Nafi's real personality will be described and some considerations thereof will be presented. Some shortcomings of the isnad table of the Fitrah hadith which is diagrammed by Juynboll have been completed by Motzki. Nevertheless some tariqs (strands) were forgotten. Thus, the isnad tables of this hadith will be added at the end of this paper.

Key Words: Juynboll, Motzki, Nafi, hadith, orientalism

Atıf

Ömer Faruk Akpınar, G.H.A. Juynboll'ün Nâfi' Hakkındaki İddialarına H. Motzki'nin Verdiği Yanıtın Değerlendirilmesi, Marife, Kış 2013, ss. 33-54

Giriş

Son dönemde Batı'da hadis sahasında yapılan çalışmalar, gerek Müslüman âlimler gerekse batılı araştırmacılar tarafından dikkatle takip edilmekte ve araştırmalar sonunda ortaya konulan sonuçlar, iddialar, yapılan tespit ve değerlendirmeler farklı kimselerce tetkik edilmekte, doğruluğu veya yanlışlığı hususunda çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Meşhur Hollandalı oryantalist G.H.A. Juynboll'un (1935-2010)¹ hadis tarihi ve bazı ilk dönem hadisçileri ile alakalı çalışmaları üzerine de pek çok şey söylenmiş, yazılar yazılmıştır.² Bu yazıda onun İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' hakkında yazmış olduğu oldukça uzun makalesi ile ilgili Harald Motzki'nin³ kaleme aldığı yine oldukça geniş değerlendirme yazısı hakkında -bu iki makale özelinde- bazı mülahazalar ortaya konulacaktır. Her ne kadar ilgili konuda daha önce bazı şeyler söylenmiş olsa da⁴ bu çalışma ilk dönem ile alakalı araştırmalar yapılırken mümkün olduğu kadar çok ilk dönem kaynağına müracaat etmenin önemini göstermektedir. Zira farklı eserlere müracaat, daha net sonuçlara ulaştırmakta, hiç değilse ihtimal sıygalarının sayısını azaltmaktadır.

¹ İlim ehli bir aileden gelen Juynboll'un hayatı hakkında fazla malumat bulamadık. Onun hakkında araştırma yapan Mustafa Ertürk, bizzat Juynboll'den hayatı hakkında bilgi istemesine rağmen o, "yabancılara özgeçmişini veremeyeceğini" bildirmiştir. İbrahim Hatiboğlu'nun aynı maksatla yaptığı mülakatta da Juynboll'un kelimelerinin sayılı olduğu görülür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Juynboll, Leiden'de Arapça ve İslam üzerine eğitim almış 1969'da Jan Brugman danışmanlığında doktorasını tamamlamıştır. Kaliforniya, Los Angeles ve Exeter (UK) Üniversitelerinde görev yapmış, 1985 yılında emekli olmuştur. Hadis tarihi ve isnad üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Juynboll ailesinin son üyesi Gautier Herald A. Juynboll, Aralık 2010'da vefat etmiştir. 18.08.2011 tarihinde kitapları Leiden Üniversitesi kütüphanesine bağışlanmıştır. <http://www.library.leiden.edu/news/news-juynboll.html>, 07.03.2013. Hadis/sünnet alanındaki çalışmaları için bk. Ertürk, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll", ss. 251-272. Söz konusu mülakat için bk. Hatiboğlu, "G.H.A. Juynboll ile.", ss. 189-194. Ayrıca bk. Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", ss. 157-169. 15-16 Aralık 2011'de Leiden'de Juynboll anısına bir sempozyum düzenlenmiştir.

² Onun görüşleri hakkındaki değerlendirmeler için bk. Harald Motzki, "Quo vadis." s. 40-80; 193-231; *Batı'da Hadis Çalışmaları; Hadis Tarihlendirme Metotları*; Ertürk, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll", ss. 251-272; Hatiboğlu, "G.H.A. Juynboll ile.", ss. 192-194; Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini.; Müsterek Râvî Teorisi ve Tenkidî*; Gökalp, Murat, "Juynboll'un İsnadda Muammerûn'un Rolüne Dair İddiaları"; Kuzudişli, *Aile İsnadları*. Hüsnü Özmen, *Juynboll'un Hadisle İlgili Tezleri ve Değerlendirmesi* konulu bir doktora tezi hazırlamaktadır.

Juynboll'un doktora tezi *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları* (çev. Salih Özer, Ankara, 2000) adıyla, beş makalesi *Oryantalistik Hadis Araştırmaları* (çev. Mustafa Ertürk, Ankara, 2001) adıyla, beş makalesini bir araya getirdiği ve oldukça meşhur olan kitabı *Muslim Tradition, Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* (çev. Salih Özer, Ankara, 2002) adıyla, dört makalesi *İsnad Analiz Yöntemleri* adıyla tercüme edilmiştir. Mütercimlerin giriş mahiyetinde verdikleri bilgiler oldukça önemlidir. Salih Özer'in son kitap içerisinde yer verdiği "G.H.A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri" başlıklı yazısı bunlardandır.

³ Motzki hakkında bilgi için bk. Karapınar, "Harald Motzki", ss. 293-326; Uçar, "Harald Motzki ile", ss. 295-348.

⁴ Söz konusu iki makale hakkında Bekir Kuzudişli'nin *Aile İsnadları* ve "Hadis Araştırmalarında Oryantalist Gelenek ve Motzki" adlı çalışmalarında yaptığı önemli değerlendirmeleri zikretmek gerekir. Ayrıca İbrahim Hatiboğlu, *DİA*'ya yazdığı "Nâfi" maddesinde (XXXII, ss. 286-287) bazı özet bilgiler vermektedir.

Motzki, tercümesi 84 sayfa tutan bu makalesinde⁵ G.H.A. Juynboll'ün "Nafi' the Mewla of Ibn Umar and His Position in Muslim Hadith Literature"⁶ adlı çalışmasını değerlendirmekte ve etraflıca eleştirmektedir. Bu makalede Juynboll'ün ilgili makalesindeki iddiaları ile Motzki'nin makalesinde ortaya koyduğu eleştiri ve tespitler hakkında genel bir değerlendirme yapılacak, Juynboll'ün ilgili iddiasına Motzki'nin verdiği cevabın eksik bazı yönleri tamamlanmaya çalışılacaktır.

I. Juynboll'ün Hadis Tarihlendirme Metoduna ve Müşterek Râvî Teorisine Yönelik Genel Tenkitleri

Motzki, yazısında Juynboll'ün hadisin ortaya çıkış tarihini tespit etmede kulandığı isnad eksenli analizlerin, metin analizleri ile takviye edilerek yeniden gözden geçirilmesi gerektiği üzerinde durur. O, bu yöntemle İbn Ömer'in azatlısı Nâfi'nin hadislerinin kaynak değerini incelerken Juynboll'ün isnad araştırmalarında gündeme getirdiği bazı görüşleri tartışmaktadır. Motzki, isnad incelemelerini geliştiren Juynboll'ün Nâfi makalesini şu üç maddede özetler:

1. *Kütüb-i Sitte*'de yer alan Nâfi'-İbn Ömer isnad zinciri gerçekten Nâfi'ye değil, Mâlik b. Enes'e kadar gitmektedir.
2. Mâlik ile Nâfi' arasındaki hoca-talebe ilişkisi hakikate aykırıdır.
3. Mâlik dışında Nâfi'nin diğer öğrencileri tarafından aktarılan Nâfi-İbn Ömer hadisleri tamamen *Kütüb-i sitte* müdevvinlerinin veya hocalarının uydurmalarıdır.

Motzki, bu üç görüşün de yanlış veya yetersiz delillendirildiğini savunup, bunu etraflıca temellendireceğini belirtir.⁷ Motzki'nin metot olarak isnadları Juynboll'ün sıraladığı gibi sıralayacağını⁸ ve terminoloji konusuna girmemek için

⁵ Motzki, "Quo vadis, Hadith Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: Nâfi' the mewla of Ibn 'Umar, and his position in Muslim Hadith literature", *Der Islam* 73, 1996, s. 40-80; 193-231. Türkçesi: "G.H.A. Juynboll'ün *Nâfi' the Mawla of Ibn Umar, and his Position in Muslim Hadith Literature* Adlı Çalışmasına Bir Tenkit Denemesi", (çev. Bülent Uçar), *Batı'da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, ss. 151-235. Makalenin mütercimi Goldziher-Schacht-Juynboll başta olmak üzere batıların Zührî, Nâfi gibi büyük muhaddislere yönelttikleri ağır tenkitlerin ehil olan olmayan pek çok kişinin zihninde istifhamlar oluşturmasından hareketle Motzki'nin Juynboll'ün söz konusu makalesine cevaben yazdığı bu yazıyı çevirdiğini belirtmiştir. Bk. Uçar, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 27. Bu makalenin çevirisini de içeren kitap hakkında Bilal Aksoy (*Usûl İslâm Araştırmaları*, 5, Ocak-Haziran 2006, ss. 208-211) ve Aziz Gökke (*SAÜİFD*. 27 (2013), ss. 335-344) tarafından hazırlanmış tanıtım yazıları yayınlanmıştır. Ayrıca geniş bir tanıtım ve değerlendirme yazısı tarafımızdan hazırlanmıştır (*Usûl İslâm Araştırmaları*, 13, Ocak-Haziran 2010, ss. 147-178).

⁶ Söz konusu makale *Der Islam*'da (70ii, 1993, ss. 207-244) yayınlanmış olup, Türkçeye "İbn Ömer'in Azadlı Kölesi Nâfi' ve Onun Hadis Literatüründeki Yeri" başlığıyla tercüme edilmiş ve *İsnad Analiz Yöntemleri* adlı eserin içinde (ss. 99-140) yayımlanmıştır. Juynboll'ün Nâfi hakkındaki iddiaları üzerine Nâfi ve rivayetleri ile alakalı bazı çalışmalar yapılmıştır. Halis Aydemir'in *Rivayetlerin Olasılığı: Teorisi Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer* adlı çalışması Nâfi'nin gerçek kimliğini ve rivayetlerinin değerini ortaya koyarak Juynboll'ün bu iddialarına cevap niteliği taşıyan başarılı bir çalışmadır.

⁷ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 154. Juynboll'den önce Nâfi' hakkında bazı şüpheler, onun selefi J. Schacht tarafından da gündeme getirilmiştir. Schacht, *The Origins*, s. 176-179.

⁸ Juynboll sıralamayı mübtedâ yukarıda, müntehâ aşağıda olacak şekilde yapmış ve tarikleri gösterirken sadece düz çizgi kullanmış, yön oklarını belli etmemiştir. Motzki, sıralamayı bu şekilde vermekle birlikte birkaç sayfa sonrasında bunun hatalı olup, isnadların hadis mecmualarından önceye doğru

→

Juynboll'ün terimlerini kullanacağını belirtmesi⁹ kendisinin yanlış anlaşılması için son derece yerinde olmuştur.

İsnad talebinin ilk asrın üçüncü çeyreğinde başladığını söyleyen Juynboll'ün bu tespitinin yerinde olduğunu, ancak onun müşterek râvî olarak nitelediği kimselerin tâbiûndan sonraki nesilde seçmesini garip bulduğunu belirten Motzki, isnad bu dönemde ortaya çıkmışsa müşterek râvîlerin çoğunluğunun tâbiûndan olması gerektiğini söyler. Motzki, Juynboll'ün hadislerden sorumlu tuttuğu müşterek râvîleri, tâbiûnun altın nesli kabul ederek, onların ilk asır hakkında sistemli genel bilgi nakledenler ve ilk müdevvinler olduğuna dair pek çok karine olduğunu da belirtir. Onların tek bir isnad zincirini vermelerini ise en güvenilir kabul ettikleri hadisi aktarmaları sebebiyle, çok râvî ve kaynak söylenmesini gerekli görmedikleriyle açıklar.¹⁰ Yine Juynboll'ün hadisin tek isnad zinciriyle yayılmasının, başka hiç kimsenin bu hadisten haberdar olmadığı anlamına gelmediği ve sahabe ve tâbiûn neslinde bunun böyle devam ettiği iddiasını hatalı bulan Motzki, Juynboll'ün bile "garip tesadüf" olarak nitelediği bu durumun hiç kimse tarafından mantıklı kabul edilmeyeceğini söyler. Motzki, ilk dönemdeki tek râvîli rivayetlerin tümünün asılsız olduğu, metinlerinin sonradan uydurulduğu iddiasının tutarlı olmadığını söylemekle birlikte gerek ilk müdevvinlerin gerekse sonraki müdevvinlerin isnad uydurma ihtimalini de reddetmemektedir.¹¹

Motzki, müşterek râvîden sonraki kısımdaki tek râvîli tariklerin müdevvin tarafından uydurulduğu iddiasını da makul bulmaz ve isnadların nesilden nesile artmamasının muhtemel sebeplerini şu şekilde sıralar: Günümüzde bilinmeyen kaynakların varlığı, belirli râvîler arasındaki coğrafi uzaklık, hocaların şöhretinin ve tercih edilir olmasının farklı oranlarda olması, bir hocanın rivayeti aktardığı belki yüzlerce kişiden çok azının hoca olabilmesi. Motzki, isnadı uyduran kimsenin makul ve tek râvîli olmayan bir isnad zikretmesini, uydurduğu şeyin kabul edilmesi açısından -haklı olarak- daha makul görür ve bir isnadın, sadece tek râvîli rivayet tariki olduğu için uydurma olarak kabul edilemeyeceğini belirtir.¹² Motzki, görüşünü şu örneklerle destekler: Her ne kadar pek çok kişiden aktarılsa da Mâlik'in *Muvatta'*, Şâfi'nin *Ümm'ü*, İbn Hanbel'in *Müsned'i*, İbn Sa'd'ın *Tabakât'ı* gibi pek çok eser bize tek râvîli rivayet zincirleri ile gelmiştir. O halde İslâmî kaynakları sahih değil diye reddetmemiz gerekecektir ki bu muhaldir.¹³

→

okumak gerektiğini ve isnad tablolarında tariklerin toplayıcılardan hareket eden oklar şeklinde gösterilmesi gerektiğini söyler (Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 163).

⁹ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 155. Motzki, her ne kadar makalesinde Juynboll'ün terimlerini kullansa da bazı kavramları ondan farklı değerlendirmektedir. Mesela Juynboll'ün "müşterek râvî" terimini hadisi uydurmakla sorumlu tuttuğu kimseler için kullanmasına karşın Motzki, bu kimselerin ilk sistemli bilgi yayanlar ve ilk müdevvinler olduğunu kabul etmektedir. Motzki, *Hadith*, s. XL.

¹⁰ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 156. Bu ayrıntı, Juynboll ile Motzki'nin temeldeki görüş farklılıklarından biri olarak zikredilmiştir. Bk. Kuzudişli, "Hadis Araştırmalarında Oryantalist Gelenek ve Motzki", s. 26.

¹¹ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 157.

¹² Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 159-163.

¹³ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 164-165.

II. Nâfi'nin Tarihî Şahsiyetine Dair İddialara Yönelik Tenkitleri

Juynboll, hakkında çok az ve çelişkili bilgi bulunması, Medineli tâbiûnu içeren tabakât eserlerinde biyografisinin yer almaması, Mâlik'le arasında inandırıcı olmayan yaş farkı bulunması gibi gerekçelerle Nâfi'nin tarihî kişiliğinin şüpheli olduğunu söyler.¹⁴ Bu şüphelere Motzki'nin tüm ihtimalleri göz önünde bulundurmaya çalışarak verdiği cevaplar¹⁵ oldukça tatmin edici gözükmektedir. Bu cevaplar arasında dikkat çeken bir husus Juynboll'ün muammerûn olgusu hakkındaki şüphelerine (yaş hilesi) verdiği cevaptır. Motzki, biyografik eserlerdeki yaşlı insanların oranının yüksek olmasındaki sebebi bu tür eserlerde özellikle çok tanınmış âlimlerin yer almasıyla açıklar. Ona göre bir âlim ne kadar yaşlı ve meşhur olursa öğrenci sayısı o kadar artıyordu. Bu sebeple de genç âlimler fazla dikkat çekememişlerdir. Motzki, Mâlik ve Nâfi'nin diğer hoca ve talebeleriyle ilişkilerinden ve tabakât kaynaklarındaki bilgilerden hareketle makul olmayan iddiaları her yönüyle tenkide tabi tutmuştur. Ancak bu tenkitler esnasında Motzki'nin hoca-talebe ilişkisine 17. yüzyıldan bir örnekle cevap vermesini anlamak zordur.¹⁶

Bir başka önemli husus ise, Motzki'nin, Juynboll'ün bazı iddialarını dayandırdığı İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ının tamamı var olan bir eser olmayıp, eksik ciltlerinin bulunduğunu ve Ziyad Muhammed Mansur'un bu eksik kısmı yazma halinde bulup 1987'de neşrettiğini belirtmesidir.¹⁷ Bu tamamlayıcı nüshanın ortaya çıkması Juynboll'ün iddialarını çürütmede Motzki'nin işini oldukça kolaylaştırmıştır. Nitekim Motzki, gerek bu eseri gerekse sair tabakat ve rical eserlerindeki bilgileri kullanarak Juynboll'ün tezlerinin aksini ispatlamış ve onu kaynaklardan işine gelen rivayetleri seçmek ve metinlerin yorumunu da sadece ispat etmek istediği yönde kullanmakla suçlamıştır.¹⁸

Sıfatu's-Safve'de Nâfi' biyografisi olmamasını e silentio teorisine örnek olarak sunan Juynboll'e gerekli cevabı Motzki vermişse de bu kitabın menşei olan *Hilye*'de Ebû Nuaym'ın eserini yazma gayesine mebni olarak müstakil biyografisini vermediği Nâfi'den sadece İbn Ömer'in biyografisinde otuzdan fazla rivayet aktardığının altı çizilmelidir.¹⁹ *el-Mektebetü's-şâmile* üzerinde yapılan bir taramada *Hilye*'nin tamamında Nâfi'den alınan bilgilerin iki yüze yaklaştığı, Ebû Nuaym'ın

¹⁴ Juynboll'ün makalesinde dile getirdiği bu görüşü El²'ye yazdığı Nâfi' maddesinde de söylemektedir. Bk. Juynboll, "Nâfi'", ss. 876-877.

¹⁵ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 166-180.

¹⁶ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 175-176.

¹⁷ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 170.

¹⁸ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 179. Motzki, Nâfi'nin tarihî kişiliği ve Malik'le münasebeti konusunda Juynboll'ün şüphelerinin kabul edilemez olduğunu, onun biyografik kaynakları kullanırken kendi ön kabulüne uygun olan bilgileri aldığını söylemekte ve onu kullandığı bilgileri de tek yönlü yorumladığı şeklinde de eleştirmektedir. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 229. Gariptir ki Juynboll, bu makaleden sonra yayınladığı *Studies on the Origins and Uses of Islamic Hadith* adlı çalışmasının düzeltmeler kısmında İbn Sa'd'ın söz konusu eksik cildinin bulunmasının kendisinin Nâfi' hakkındaki tezlerini etkilemeyeceğini belirtmiştir. Bk. Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini..*, s. 75 (328. dipnot).

¹⁹ Krş. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 292-313. *Sıfatu's-Safve*'nin kendisinde de Nâfi'nin adı 19 rivayette geçmektedir.

diğer eserleri de buna ilave edildiğinde rakamın daha da arttığı görülür. Bu sonuç e silentio ilkesine dayanarak Nâfi'nin hayalî biri sayılmayacağına bir delil olsa ge- rektir.

Ayrıca Nâfi'nin ismi Yahyâ b. Maîn (233), Buhârî (256), Iclî (261), Dûlâbî (310), İbn Ebî Hâtim (327) gibi ilk dönem ricâl bilgilerinin kitaplarında zaten ye- rini almıştır.²⁰ Buna ilaveten hicrî ikinci asır hadis, fıkıh ve kelâm metinlerinde de Nâfi isminin rivayetlerde oldukça sık geçtiği ve bu rivayetlerde ondan farklı kişile- rin ilim aktardıkları görülür. Hanefî imamlar Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Mâlik'e de ta- lebelik yapmış olan Muhammed eş-Şeybânî, ayrıca İbn Cüreyc, Ma'mer, İbnü'l- Mübârek Nâfi'den doğrudan veya aracılı olarak bilgi aktarmışlardır.²¹

Nâfi'nin Mâlik tarafından uydurulan bir isim olduğunu iddia eden Juynboll'e verilecek cevaplardan birisi Mâlik'ten başka kimselerin Nâfi'den yaptıkları rivayet- ler olmalıdır. Sahih hadis kitaplarında²² veya sair ilk dönem kaynaklarında,²³ hatta sema ifade eden lafızlarla²⁴ Nâfi'den nakledilen rivayetler bulunmaktadır. İbn Cüreyc'in ondan nakilde bulunurken "Nâfi' bana imla ettirdi" ifadesi de burada ha- tırlanmalıdır.²⁵ Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği hadisleri içeren bir sahifesinin olduğu ve bazı kimselerin bu sahifeyi kendisine arz ile okudukları, onun bazı tale- belerine hadis imla ettirdiği, ayrıca bazı talebelerinin ondan duydukları hadisleri derledikleri sahifeleri bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.²⁶

Nâfi'nin varlığının hayalî olduğu bir an düşünülse hadis rivayetinde 'metrûku'l-hadis' olarak nitelenen Abdullâh²⁷ isimli bir çocuğun ona nispet edilme-

²⁰ Bk. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 162; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 84-85; Iclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 310; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, II, 109; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 451. Ayrıca râvî olarak çok yerde ismi geçmektedir. Ali b. el-Medîni'nin (233) *Suûlât*'ında (I, 101) da isminin geçtiği bir yer bulunmaktadır.

²¹ Bk. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, I, 138 (huddistü ile); Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I, 108, 123, 152, 226, 234, 235; *el-Harâc*, I, 89; Şeybânî, *el-Âsâr*, I, 444, 510 (haddesenâ ile), 908, 966 (haddesenâ ile). İbnü'l- Mübârek, *Züh'd*, 17, 98, 203, 255, 270, 464; *Cihâd*, 177, 192, 193. İbn Cüreyc ve Ma'mer'in Nâfi'den rivayetleri *Musannef*'te oldukça çoktur. Ma'mer'in *Câmi*'de Nâfi'den genelde Eyyûb kanalıyla rivayette bulunduğu, bir rivayette de Zührî'den onun hadisini aldığı görülür (no: 1463).

²² Buhârî, *Libas*, 64; Müslim, *Tahâret*, 54; Hac, 481; *Libas*, 7.

²³ Nesâî, *Büyû*, 9 (Yahyâ b. Saîd, Ubeydullah, İsmâîl, İbn Cüreyc, Eyyûb, Leys); *Zînet*, 53 (Ebû Bîşr, Ma'mer b. Ziyâd, Eyyûb b. Mûsâ), vd.

²⁴ Buhârî, *Cum'a*, 20 (İbn Cüreyc-semî'tü); *Cenâiz*, 57 (Cerîr b. Hâzim-semî'tü); *Buyû*, 67 (Hemmâm-semî'tü); *Menâkıb*, 25 (Amr b. el-Alâ-semî'tü); Müslim, *Tahâret*, 54 (Ömer b. Muhammed-haddesenâ); *Müsâfirîn*, 88 (Zeyd b. Muhammed-semî'tü); Hac, 400 (Bükeyr-semî'tü); Hac, 481 (Hafs b. Âsım-haddesenâ); *Libas*, 7 (Cerîr b. Hâzim-haddesenâ); Nesâî, *Büyû*, 9 (Ubeydullah-"haddesenî" ve Yahyâ b. Saîd-"semî'tü Nâfi'an yuhaddisü an İbn Ömer"); *Zînet*, 53 (Ma'mer b. Ziyâd-haddesenâ); Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 9 (Süleyman b. Mûsâ-haddesenâ); Nesâî, *el-Kübrâ*, VIII, 386 (Muğire b. Ziyâd el-Mevsîlî); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 85 (Ukayl-haddesenî); vd. Fitre hadisini bile Mâlik'ten başka pek çok isim Nâfi'den rivayette bulunmuştur. Bk. Ek.

²⁵ Müslim, *Buyû*, 45; Nesâî, *Büyû*, 9.

²⁶ A'zamî, *Dirâsât*, I, 215-217 (Hatiboğlu, "Nâfi", s. 286'dan naklen). Nâfi'nin hadislerinin yazılı olduğu Taberânî'nin zikrettiği şu rivayetten de anlaşılmalıdır: Ebû Zür'a şöyle anlatır: Ali b. Ayyâs'a Şuayb b. Ebi Velîd'in uğraşını sordum, şöyle cevap verdi: "Onun kendi eliyle ilgilendiği bir toprağı vardı. Vefatı yaklaşınca bana kitaplarımı arz edin (de size rivayet vermiş olayım!)" dedi. Bunun üzerine Nâfi'nin kitabı ve Ebu'z-Zinâd'ın kitabı kendisine arz edildi. Taberânî, *eş-Şâmiyyîn*, IV, 135.

²⁷ Nesâî, *Duafâ*, I, 203.

sini anlamak mümkün değildir. Ubeydullâh b. Ömer'in "Allah bize Nâfi ile büyük bir lütufta bulunmuştur" sözü²⁸ de onun gerçekte var olan, tanınan ve değer verilen biri olduğunu gösterir.

Nâfi'nin gerçek kişiliğini gösteren bir diğer delil olarak da döneminin tartışmalarında isminin geçiyor olması gösterilebilir. Nitekim özellikle fikhî konularda ondan gelen pek çok maktû' rivayet bulunmaktadır. Ayrıca *Târîhu Bağdâd*'da zikredilen şu rivayet Nâfi'nin o dönemde tanınan birisi olduğunu göstermektedir: Basralı birisi Hişâm b. Urve'ye "İbn Ömer'in azatlısı Nâfi', baban Urve'yi, kardeşi Abdullah'tan üstün görüyormuş, ne dersin?" diye sorduğunda o şöyle cevap vermiştir: "Nâfi' doğru söylememiş (kezebe). Vallahi Abdullâh, Urve'den daha hayırlı ve faziletlidir."²⁹

Juynboll'e tenkitler yönelttiği cevaplarında Motzki, sık sık Abrurrezzâk'ın *Musannef*'i hakkındaki tezine³⁰ ve Zührî ile alakalı makalesine³¹ atıfta bulunmuştur. O bir vesileyle, Juynboll'ün *Musannef*teki İbn Cüreyc ve başkalarından aktarılan Nâfi rivayetlerini de görmezden geldiğini belirtmektedir.³² Nâfi'den rivayette bulunan çok sayıda kişinin bulunması Juynboll'e yöneltilen ana tenkitler arasında zikredilebilirdi. Nitekim sadece *Kütüb-i Sitte*'de Nâfi'nin Mâlik dışındaki öğrencilerince aktarılan yüzlerce rivayet bulunmaktadır.

III. Fitre Hadisi ve Nâfi'nin Müsterek Râvîliği ile İlgili İddialara Yönelik Tenkitleri

Nâfi'nin gerçek kişiliği hakkındaki şüphelerini izhar ettikten sonra, ondan gelen bir İbn Ömer rivayetini³³ isnad analizi yöntemi ile inceleyen Juynboll, sonuçta Nâfi-İbn Ömer tariki ile gelen hadislerde Nâfi'yi tek râvîli rivayet tariklerinden ötürü görünüşte müsterek râvî saymış ve bu tarikin ancak Mâlik'e dayandığını iddia etmiştir.³⁴ Motzki, bu iddianın Juynboll'ün ön kabullerinden kaynaklandığını belirtir ve onun makalesini ayrıntısıyla analiz eder. Juynboll'ün rivayetleri incelenen sadece *Kütüb-i Sitte* hadislerini almakla birlikte,³⁵ teorisini destekleyen erken

²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 452.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 39.

³⁰ Motzki, *Die Anfänge der Islamischen Jurisprudenz: Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts* (İslam hukuk biliminin başlangıcı: 2/8. yüzyılın ortasına kadar Mekke'deki gelişimi), 1991. Kitabın tanıtımı için bk. Fikret Karapınar, *Marife Dergisi*, yıl. 1, S. 3, Kış 2002, s. 179-182.

³¹ Motzki, "Der Fiqh des-Zührri: die Quellenproblematik", *Der Islam*, 68, 1991, ss. 1-44. Tercümesi için bk. Motzki, "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhı: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi", (çev. Fatma Kızıl), *H.T.D.*, III/2, 2005, ss. 128-168. Ayrıca bk. *Batı'da Hadis Çalışmaları*, ss. 239-291.

³² Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 180. Juynboll'ün unuttuğu veya görmediği tariklerle birlikte yeni isnad tabloları bu yazının sonuna eklenmiştir.

³³ Juynboll'ün 'fitre hadisi' olarak zikrettiği bu hadis, fitir sadakasının hür olsun, köle olsun, erkek-kadın bütün Müslümanlar için bir sa' hurma veya arpa olarak verilmesini emreden hadis olup pek çok kaynaktan yer almaktadır. Bk. Muvatta, Zekât 51, 53, 55; Buhâri, Zekât 70, 71, 73, 74, 76, 78; Müslim, Zekât 12-21; Tirmizi, Zekât 35; Ebû Dâvud, Zekât 19; Nesâi, Zekât 30, 31, 32, 33, 34, 41; İbn Mâce, Zekât 21.

³⁴ Juynboll, "Nâfi'", s. 226-227.

³⁵ Juynboll, özellikle *Kütüb-i Sitte* isnadlarını incelediğinden araştırmalarında *Tuhfe*'yi oldukça sık kullanmaktadır. Muhtemeldir ki bunun sebebi Mizzî'nin rivayetlerin farklı senedlerini bir arada veriyor

→

dönem eserlerdeki rivayetlerden üçüne daha yer verdiğini, ancak şayet Juynboll gibi genel çıkarımlarda bulunulacaksa eldeki tüm kaynakların incelenmesinin bir sorumluluk olduğunu vurgular.³⁶ Ne var ki Motzki de fitre hadisini mevcut tüm kaynaklardan araştırmamış, Nâfi'nin gerçek müşterek râvî olduğunu ortaya koyacak kadar kaynağa müracaat etmekle yetinmiştir.

Juynboll, Mizzi'nin *Tuhfe*'sine göre Nâfi'den sekiz ayrı kişi kanalıyla gelen fitre ile ilgili rivayetlerde, Mâlik dışındaki tariklerin aslında tek râvîli rivayet zincirlerinden oluştuğunu, bu sebeple sonradan oluşturulmuş olduğunu, dolayısıyla Nâfi'nin görünüşte müşterek râvî olduğunu iddia eder. Motzki ise bu tariklerden her birisini tek tek analiz ederek onun iddiasını analiz eder. Motzki'nin bu konudaki en büyük yardımcısı Juynboll'ün kullanmadığı ilk dönem kaynak eserleri olmuştur. O, genellikle *Musannefler*, ilk *Müsnedler* ve Dârimî'nin *Sünen*'inden aynı hadisin diğer tariklerini tespit eder ve Juynboll'ün isnad şemasında tek râvîli isnad zinciri olarak görülen tariklerin birden fazla kişi tarafından aktarıldığını ortaya koyar. Sonuçta Juynboll'ün 'Nâfi-İbn Ömer isnadlı Mâlik'in ismi geçmeyen hadislerinin çoğunun aslen Mâlik kökenli olduğu tezinin doğru olmadığı sonucuna ulaştığını söyler. Verdiği cevaplar sadece Nâfi-İbn Ömer'in fitre hadisi ile alakalı olsa da Motzki, Juynboll'ün bu hadisi en az saldırıya maruz kalacak düzeyde görüp seçtiğini düşünerek ulaştığı sonucun daha genel olacağını söylemiştir.³⁷ Düşüncesi doğru olmakla birlikte bu şekilde bir genelleme yapıp yapılamayacağı tartışmaya açıktır.

Motzki daha sonra, Nâfi'nin gerçek müşterek râvî olduğunu daha güvenilir bir şekilde ortaya koyan "rivayet tarihli metin analizi"ni tanıtır. Juynboll'ün isnad analizlerini işlerken genelde metinleri göz ardı ettiğini, aynı ve farklı yönlere dikkat etmediğini, farklılıkları göz ardı edemediği yerlerde ise râvîlerin yaptıkları uydurma işinin ortaya çıkmaması için sadece senedleri değil metinleri de değiştirdiklerini bir ön kabul olarak benimsediğini belirten Motzki, fitre hadisinin *Kütüb-i Tis'a*'daki rivayetlerinin farklılıklarını analiz eder. Önce Mâlik'e uzanan rivayetleri karşılaştırır ve lafızlarda değişiklikler olmakla birlikte Mâlik'in iki öğrencisinin hadisi aynı lafızla aktarması, bir başka öğrencisinin lafzının da buna oldukça yakın olmasından hareketle hadisin Mâlik tarafından genelde aynı ifadelerle aktarıldığı, mevcut küçük değişikliklerin ise sonraki râvîlerin veya müstensihlerin hatalarından kaynaklandığı sonucuna varır.³⁸ İsnad analizinde sınırlı sayıda kaynak kullanmanın bir eksiklik olduğunu, bunun da Juynboll'ü yanlış yorumlara sevk ettiğinin altını çizer. Ayrıca metinleri incelemeyen sadece isnad analiziyle rivayet yollarının

→

olmasıdır. Zira Juynboll, "hadisler hakkında en güvenilir olabilecek bilginin isnadlardan elde edileceği düşüncesinden" hareketle araştırmalarını genellikle isnad eksenli yürütmüştür. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 7 (çevirenin önsözü).

³⁶ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 182. Motzki, Juynboll'ün 'men kezebe' ve 'ağıt yakma' ile ilgili rivayetleri incelerken *Musannef*'i dikkate almamasının, onun söz konusu araştırmasını da geçersiz kıldığını belirtir.

³⁷ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 193.

³⁸ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 195-202.

doğruluğu veya uydurulmuş olduğu hakkında hüküm vermenin tehlikeli olduğunu vurgular.³⁹

Motzki, daha sonra sırasıyla Mûsa b. Ukbe, Ubeydullah b. Ömer, Eyyûb es-Sahtiyânî, Leys b. Sa'd, Eyyûb b. Mûsâ, İbn Ebî Leylâ, Abdullah b. Ömer b. Hafs, Dahhâk, Ömer b. Nâfi, İbn Ebî Ravvâd tariklerini analiz eder.

Motzki, Mûsâ b. Ukbe rivayetinin Mâlik rivayetinden farklı olarak *Musannef*'te bulunmasının, Juynboll'ün, 'Nâfi hadisinin Mâlik'ten olmayan tüm isnadlarının Mâlik'i takliden uydurulmuş olduğu' görüşünün (en azından bu tarik için) doğru olmadığını gösterdiğini söyler. Ayrıca Juynboll'ün Mûsâ b. Ukbe tarihinin uydurucusu kabul ettiği sonraki müdevvinler veya hocalarının Mâlik'in herhangi bir metnini kullanmamış olup yeni bir metin oluşturmalarının anlamsız olduğunu belirtir. İnceleme sonucunda Mûsâ'ya ulaşan beş isnad zincirindeki dört metnin büyük oranda aynı olmasından hareketle bu rivayetin metnini Mûsâ'ya nispet eden Motzki, böylece hadisin Mâlik-Nâfi rivayetinden çok farklı bir tarihinin olduğunu, dolayısıyla Nâfi'nin gerçek bir müşterek râvî olduğunu ortaya koyduğunu belirtir.⁴⁰

Ubeydullah b. Ömer, Eyyûb ve Leys'den⁴¹ gelen tariklerin de Mâlik'ten kopulanmayıp orijinal olduklarını rivayetlerin farklılıklarını tahlil ederek ortaya koyan Motzki, Mâlik'in rivayetlerine en çok benzeyen tarihin Eyyûb rivayetleri olduğunu, ancak bunda Eyyûb metninin Mâlik'e örnek olmasının daha muhtemel olduğunu, aralarındaki benzerliğin ortak bir kaynaktan da ileri geliyor olabileceğini belirtir. Motzki'nin burada nihâî kararı, tüm metinleri inceledikten sonraya bırakması gerçekten akademik araştırmaya uygun bir hareket olmuştur.⁴²

Motzki, en önemli gördüğü Juynboll'ün isnad şemasındaki beş isnad kümesinin her birinin birbirlerinden bağımsız, orijinal metinler olduğunu ortaya koyduktan sonra, *Kütüb-i Sitte* öncesi eserlerdeki aynı hadisin diğer tariklerini incelemeye geçer. Önce Abdurrezzak'ın İbn Cüreyc kanalıyla aldığı Eyyûb b. Mûsâ isnadıyla başlar. Bu rivayetin Leys rivayetiyle benzeştiğini belirtir ve Leys rivayetinin kopyası olduğu şeklinde akla gelebilecek soruyu bertaraf ettikten sonra, Leys'in bu rivayeti kopyalamış olmasının karine olmadan cevaplanamayacağını söyler. İkinci olarak İbn Ebî Leylâ rivayetini inceleyen Motzki, bu rivayetin Sevrî aracılığıyla gel-

³⁹ Motzki, bu Mâlik hadislerinin analizi neticesini Juynboll'ün de kabul edeceğini umduğunu belirtir. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 202.

⁴⁰ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 204-205.

⁴¹ Juynboll, Leys rivayetinin Kuteybe'nin eseri olabileceğini iddia eder. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 189. Leys rivayetinin tariklerini gösteren isnad şemasında Müslim'den Muhammed b. Rumh'a bir ok çıkarmak gerekir. Çünkü Müslim rivayeti tahvil hâ'si ile ondan da nakletmiştir. Görünüşe göre Motzki de bunun farkındadır. Bk. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 190, 212. Ayrıca Juynboll'ün şemasında Nesâî de Kuteybe'den rivayet etmiş gözükmektedir. *Tuhfetü'l-esrâf* muhakkiki Beşşâr Avvâd Ma'rûf da Mizzî'nin metninde (*Tuhfetü'l-esrâf*, V, 556) Nesâî'yi zikretmekle birlikte rivayetin matbu nüshada bulunmadığını söylemektedir. Ancak Şuayb el-Arnâvut, rivayeti *Sünen* tahkikinde (X, 354) vermiştir. Eyyûb'den gelen tariklerde ise Motzki, Kuteybe rivayetinin Tirmizî ve Nesâî'de geçtiğini ve aynı olduğunu belirtmesine rağmen Juynboll'ün tablosunun 4 numaralı tarihinde Nesâî'den Kuteybe'ye bir bağlantı kurulmadığını gözden kaçırmış olmalıdır (Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 210).

⁴² Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 211.

diğini ve bizzat İbn Ebî Leylâ kaynaklı olduğunu ifade eder.⁴³ Abdullah b. Ömer b. Hafs rivayetinin Ubeydullah, Eyyûb veya Mâlik metinlerinin birleşimi olduğunu, ancak bundan kimin sorumlu olduğuna kesin karar verilemeyeceğini;⁴⁴ Dahhâk isnadı için Juynboll'ün iddia ettiği gibi "Müslim veya hocasının eseri" olmayıp, Dahhâk'ın talebesi İbn Ebî Fudayk'ın sorumlu tutulabileceğini belirtir.⁴⁵ Ömer b. Nâfi'nin metninin Nâfi'nin tüm rivayetlerinden müteşekkil, mümkün merteye bütün bir versiyon oluşturulmaya çalışılmış gibi olduğunu, bu sebeple onun metnini ikincil olarak değerlendirdiğini söyler. Ancak Juynboll'ün bu metni Yahya b. Muhammed b. Seken'e isnad etmesini kabul etmeyerek, onun hocası olan Muhammed b. Cehdam'a isnadının daha muhtemel olduğunu ifade eder.⁴⁶ Son olarak Abdülaziz b. Ebî Ravvâd isnadını inceleyen Motzki, bunun aynı konuyla alakalı Nâfi-İbn Ömer dışı hadislerin unsurlarının da Nâfi içeriğine dâhil edildiğine örnek olduğunu söyler ve bunda bir uydurma veya karıştırmanın bulunduğunu belirtir. Ancak Juynboll'ün bu rivayetten Ebû Dâvûd'u sorumlu tutmasını kabul etmez. Çünkü Motzki, III. asrın ortasında yaşamış muhaddislerin her iki hadis metnini de çok iyi bildiklerini, bu sebeple ayrı bir rivayet oluşturmalarının imkânsız olduğunu söyler. Bunun için Motzki, rivayetten İbn Ebî Ravvâd'ın sorumlu tutulmasının daha muhtemel olduğunu iddia eder. Ayrıca bu rivayetin mevkuf olduğunu da belirtir.⁴⁷

⁴³ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 215. Motzki'nin bu rivayeti İbn Ebî Leylâ kaynaklı addetmesi, onun bunu uydurmuş olabileceği şeklinde anlaşılabilirdiği gibi İbn Ebî Leylâ'nın Nâfi'den aldığı bilgiyi ma'nen rivayet etmiş olabileceği şeklinde anlamak da mümkündür. Şu halde buna göre İbn Ebî Leylâ'yı, bir uydurmacı değil, hocasından aldığı rivayeti konusuna göre, belki de dönemdeki tartışmalara cevap verecek tarzda yeniden düzenleyerek aktaran bir râvî olarak görmek de mümkündür.

⁴⁴ Motzki, Abdullah b. Ömer rivayetinin Dârimî'nin *Sünen*'inde bulunduğunu söylemektedir. Kezâ, Şuayb el-Arnâvut (*el-Müsned*, X, 164) da bunu belirtmiştir. Ancak matbu *Sünen* nüshalarında isim Abdullah değil, Ubeydullah şeklindedir. Kırş. Dârimî, Zekât, 27.

⁴⁵ Burada Motzki, Müslim'in Dahhâk tarihini hocası Muhammed b. Râfi'den alıp da İbn Ebî Şeybe'den niye aktarmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 183. Rivayetler incelendiğinde Müslim'in aktardığı rivayette (Zekat, 16) Muhammed b. Râfi'nin tahdis, onun hocası İbn Ebî Fudayk'ın ise ihbar sıygası kullandığı görülür. *Musannef*'teki rivayette (III, 172) ise İbn Ebî Şeybe tahdis sıygası kullanırken, hocası Hafs b. Gıyâs rivayeti 'anane ile aktarmıştır. Araştırmamızda rical kaynaklarında Hafs b. Gıyâs'ın Dahhâk'tan semai bulunduğu dair bir bilgiye rastlamadık. Vefat tarihleri itibariyle ondan işitmiş olması muhtemel olsa da kesin bir bilgi kaynaklara yansımamıştır. Şu halde Hafs'ın, Dahhâk'tan doğrudan sema' etmemiş olması, rivayeti icazet ile almış olması veya hikâye metoduyla aktarmış olması muhtemeldir. Ayrıca sika bir râvî olmasına rağmen Hafs'ın ömrünün sonlarına doğru hıfzından rivayetlerinde bazı hata ve eksiklerin bulunduğu da bilinmektedir. Müslim'in ondan gelen rivayeti hocası İbn Ebî Şeybe'den işitmiş olsa bile eserine almamasının bundan kaynaklanıyor olması ihtimal dâhilindedir. Motzki'nin İbn Ebî Şeybe'deki metnin Dahhâk'a gittiğini, buna mukabil bir mutabii olmasına rağmen Müslim'in metninden ise İbn Ebî Fudayk'ın sorumlu olduğu sonucuna ulaşmasını (Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 219) anlamak mümkün değildir. Bununla birlikte onun bu sorumluluktan kastını da İbn Ebî Leylâ rivayetindeki gibi anlamak imkân dâhilindedir.

⁴⁶ Juynboll'ün de yer verdiği Ömer b. Nâfi' tarihi Yahyâ b. Muhammed b. Seken'e kadar tek ravili isnad zinciriyle aktarılmış, Yahyâ'dan sonra 4 ayrı kişi tarafından aktarılmış ve Buhârî, Nesâî ve Ebû Dâvud gibi temel kaynaklara geçmiştir. Bu tarihin temel kitaplara girmesi isnadındaki râvîlerin oldukça güvenilir olduklarını gösterir olsa gerektir. Motzki, Bezzâr'ın zikrettiği Abdulkuddûs b. Muhammed tarihini görmüş olacak ki Muhammed b. Cehdam'ın rivayetin kaynağı olmasının daha muhtemel olduğunu söylemiştir. Bk. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 220.

⁴⁷ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 213-222. Şayet doğruysa Muhammed b. Cehdam ve İbn Ebî Ravvâd'ın sorumlu tutulmaları da metni yeniden inşa olarak değerlendirilebilir.

Ardından tüm bu incelemelerinden çıkan sonuçları tahlil eden Motzki'nin vardığı netice özetle şudur: Nâfi'nin on bir râvîsinden sekizinin büyük ihtimalle ondan rivayeti sabit olup, Nâfi gerçek bir müşterek râvîdir. Râvîlerin metnlerinin farklı olması, ancak içeriklerinin örtüşmesi bunu göstermektedir. Ancak bu, onların Nâfi ile bağlantısının tarihîliği hakkında bir hüküm vermez. Lafız farklılıkları bu dönemde kitâbî ve şifâhî rivayetin devam ettiğini gösterir. Ya yazılı metinden yapılan rivayette hatalar veya açıklamalar yapılıyor, ya da hoca farklı yerlerde şifahen naklettiği rivayetlerde eşanlamlı kelimeler kullanıyordu. Her ne kadar tüm incelemelerden sonra Nâfi'nin orijinal metnini tahminen inşa etmeye çalışsa da Motzki, bunun kesin tespitinin imkânsız olduğunu da belirtir. *Kütüb-i Sitte* sonrası külliyatlardaki tariklerle -ki sonraki kitaplarda önceki musanniflerin ulaşamadığı kayıp cüzler eklenmiş olabilir- fitre hadisinin diğer sahabeden nakledilen şahitlerinin de bu rivayet analizi metoduyla incelenip sonucunun Nâfi hadislerinde ulaşılan sonuçla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Buna, ayrıca İbn Ömer, Nâfi ve çağdaşlarının konu hakkındaki görüşleri ve dönemin uygulamaları ile ilgili rivayetler de eklenmelidir. Dolayısıyla burada elde edilen sonuç kesin bir sonuç değildir ve daha geniş araştırmalarla değişebilir. Motzki, bunu ifade ettikten sonra bu çalışmasındaki hedefinin sadece rivayet tarihli metot için bir örnek ortaya koymak olduğunu belirtir.⁴⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Bu incelemeleri neticesinde Motzki, fitre hadisi örneğiyle Mâlik'in yanı sıra Ubeydullah, Eyyûb, Leys ve Mûsa'nın da kısmî müşterek râvî özelliği taşıdığı, dolayısıyla Nâfi-İbn Ömer hadis isnadlarının Juynboll'ün iddia ettiği gibi Mâlik'e değil, bizzat Nâfi'ye dayandığı, Nâfi'nin gerçek müşterek râvî olduğu sonucuna varır. Nitekim o hadisin rivayetlerinin çoğunun isnadlarda geçen Nâfi'nin öğrencilerine dayandığını da göstermiştir.

Motzki, "özet ve sonuçlar" kısmında Juynboll'ün sadece bu hadisten ulaştığı sonuçlarla tüm Nâfi-İbn Ömer rivayetlerini değerlendirmesinin genellemeci ve yanlış bir tutum olduğunu tekrarlar. Motzki, Juynboll'ün düştüğü bu 'genelleme' hatasına düşmemek için bu araştırmasında Juynboll'ün incelediği fitre hadisinin sonucunu tespit ettiğini, bu sonucun tüm Nâfi-İbn Ömer tarikleri için genelleştirilemeyeceğini söyler. Juynboll'ün genel sonuçlarının daha geniş çaplı araştırmalarla tam olarak değerlendirilebileceğini, ancak bu araştırma ile onun tezleri hakkında bazı şüpheler uyandırdığını belirtir⁴⁹ ve şunları sayar: 1. Juynboll'ün sadece kısmî müşterek râvînin isnadlarının kabul edilebileceği, 'tekli isnad'larla 'ağlar'ın uydurma olduğu ve dikkate alınmaması gerektiği yönündeki tezi tutarlı değildir. 2. Nâfi-İbn Ömer rivayetleri hakkındaki iddiaları *Kütüb-i sitte* öncesi ve sonrası kaynakları gözden geçirilerek yeniden okunmadıkça sonuç doğru olmaz. 3. Sadece isnad analizi yeterli olmayıp, metin analizi de gereklidir.

⁴⁸ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 225-226.

⁴⁹ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 227.

Metin farklılıklarının karşılaştırılmasına dayanan bu yöntemi Motzki 'rivayet tarihli metin analizi' olarak adlandırdığını belirtir.⁵⁰

Motzki'nin asıl amacının kmr'nin takviyelerle mr olabileceğini göstermek⁵¹ diye düşünmek mümkün olsa da -ki bu amacına ulaşmıştır- onun "isnad zincirlerinden geniş çıkarımlar elde edilecekse eldeki tüm kaynakların incelenmemesi sorumsuz bir davranış olur"⁵² sözünden hareketle ondan hadisin tüm isnadlarını vermesi ve değerlendirmesi beklenirdi.⁵³ Nitekim bu tariklere ilaveten Süleymân et-Teymî,⁵⁴ İsmâil b. Ümeyye,⁵⁵ İbn İshak,⁵⁶ İbn Şihâb,⁵⁷ Üsâme b. Zeyd el-Leysî,⁵⁸ el-Muallâ b. İsmâil,⁵⁹ Ebû Ma'şer,⁶⁰ Haccâc,⁶¹ Kesîr b. Ferkad,⁶² Şuayb b. Ebî Hamza,⁶³ Yûnus b. Yezîd,⁶⁴ Yûnus b. Ubeyd,⁶⁵ Ukayl⁶⁶ tarikleri hem Juynboll'un hem de Motzki'nin görmediği veya dikkate almadığı tarikler olup isnad şemaları bu yazının sonundaki tablolarda gösterilecektir.

Motzki, Nâfi'nin tarihî kişiliği ve Malik'le münasebeti konusunda Juynboll'un şüphelerinin kabul edilemez olduğunu, onun biyografik kaynakları kullanırken kendi ön kabulüne uygun olan bilgileri aldığını söylemekte ve onu kullandığı bilgileri de tek yönlü yorumladığı şeklinde de eleştirmektedir.⁶⁷

Motzki'nin bu değerlendirme makalesi kısa bir bibliyografya ve Juynboll'un şemaları ile sona ermektedir. Bibliyografyada kullanılan başta temel hadis kitapları olmak üzere bazı kaynakların referanslarının verilmemiş olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Motzki'nin ilgili rivayetin tüm metinlerinin isnad şemasını bir tabloda göstermesi Juynboll'un şemalarının eksikliklerinin ortaya konulması açısından gerçekten anlamlı olurdu. Bu sebeple fitr sadakası rivayetinin ilgili tariklerinin tablosu Juynboll'un ve Motzki'nin eksikliklerini belli ölçüde giderecek şekilde yeniden oluşturulup bu tanıtımın sonuna eklenmiştir.

Sonuç olarak Motzki'nin son asrın en etkili oryantalistlerinden olan Juynboll'e verdiği cevaplar gerçekten bir boşluğu doldurmaktadır. Anlaşılan o ki Juynboll'un

⁵⁰ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 228.

⁵¹ "Juynboll'un Nâfi hakkındaki araştırmasının sonuçlarının savunulamaz olduğu hipotezini göstermek." Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 226.

⁵² Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 182.

⁵³ Motzki, makalesinin sonunda buna işaret etmiş, amacının rivayet tarihli metot analizine örnek vermek olduğunu, kesin sonuç için hadisin derinlemesine incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 225-226.

⁵⁴ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 80.

⁵⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, II, 225.

⁵⁶ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 14.

⁵⁷ Taberânî, *el-Evsat*, II, 66.

⁵⁸ Ahmed, *el-Müsned*, IX, 248. Fitrenin namazdan önce verilmesi ile ilgilidir.

⁵⁹ İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, VIII, 96; Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 65.

⁶⁰ İbn Zencûye, *el-Emvâl*, s. 1239.

⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 169. Haccâc'ın rivayeti diğerlerinden farklı olarak fitrenin namazdan önce verilmesi ile ilgilidir.

⁶² Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 65; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 410.

⁶³ Taberânî, *eş-Şâmiyyîn*, IV, 144.

⁶⁴ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 44.

⁶⁵ Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 188.

⁶⁶ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 85; Rûyânî, *el-Müsned*, II, 425.

⁶⁷ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 229.

hacmi oldukça büyük bu araştırmasındaki maksat fitrenin hakikatini ortaya koymak veya fitre konusunda pek çok ihtilaf olduğunu göstermek değildir. Aynı şekilde fitre hadisinin Hz. Peygamber'den musanniflere kadar nasıl aktarıldığını açıklamak ve isnad şemasını oluşturmak da değildir. Kezâ Nâfi'nin Mâlik'le ilişkisi olup olmadığının tespiti veya onun diğer öğrencilerinin rivayeti Mâlik'ten kopyalayıp kopyalamadıklarının ortaya konulması da değildir. Juynboll'un asıl hedefi genel oryantalist paradigmaya uygun olarak İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadis ve sünnetin ve onun aktarıcısı olan hadis âlimlerinin güvenilirliği hakkında şüpheler uyandırmaktır. Nitekim o, bu araştırmasıyla Nâfi'nin güvenilirliği bir tarafa, gerçek kişiliği hakkında bile şüpheli ifadeler kullanmıştır.⁶⁸ Mâlik dışındaki râvilerden gelen isnadların birer kopya ve uydurma olduğu iddiasıyla *Kütüb-i sitte* müelliflerini veya hocalarını zan altında bırakmış, böylece Müslümanların zihinlerinde onlar ve eserleri hakkında bir şüphe oluşturmaya çalışmıştır. Hadis kitaplarının, rical ve tabakat kitaplarının gerçeği yansıtmadıkları şüphesini yerleştirmeye uğraşmıştır. Bununla o, ön kabulleri doğrultusunda İslam'ın temellerinden biri olan hadislerin değersiz olduğunu ortaya koymayı, İslam'ı temelinden sarsmayı hedeflemiştir. Görünürde tahlilî çalıştığını, iyice araştırıp, etraflıca çalışıp ince analizler yaptığını, kimsenin aklına gelmeyen güzel noktalara temas ettiğini hissettirse de aslında o gerçekliğini veya güvenilirliğini kabul etmediği pek çok temel kaynağı devre dışı bırakarak ve kullandığı kitaplarda kendi fikirlerini destekleyen bilgileri seçerek veya önceleyerek araştırmasını yapmıştır.⁶⁹ Bu da onun objektiflikten, dolayısıyla bilimsellikten uzak olduğunu gösterir. Bunun farkında olan Motzki'nin,⁷⁰ makalesinde birkaç yerde onun bu tutumunu dile getirmiş olsa da araştırmasındaki asıl hedefi bu olmadığı için olsa gerek, konunun üzerinde fazla durmadığı görülür. Onun kimi isnadların oluşumundan bazı râvileri sorumlu tutması⁷¹ araştırma sonuçlarından bazıını eleştiriyor olsa da genelde oryantalizmin, özelde ise Juynboll'un 'müşterek râvî' gibi görüşlerini büyük ölçüde kabul ettiğini gösterir.⁷² Bu, onun Juynboll'ü eleştirmekle birlikte, cümlelerini hep ihtimal sıygaları ile kurmasından da anlaşılmaktadır. Bu çalışma Juynboll'un iddialarını çürütmede daha çok kaynak kullanımının tenkit işini kolaylaştıracağını ve daha az sayıda ihtimal sıygası ile yetinilebileceğini ortaya koymuştur.

⁶⁸ Nâfi' hakkında yaptığı araştırmasında "Nâfi'nin Târihî Şahsiyeti" adlı bir başlık açıp, onun tarihî kişiliğinin %99,999 oranında gerçek olduğunu ortaya koyan Halis Aydemir'in bu tespiti de Juynboll'un bu iddiasının asılsızlığını göstermiştir. Bk. Aydemir, *Rivayetlerin Olasılığı Teorisini Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer*, s. 335.

⁶⁹ Motzki de (Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 227) bu sorunun farkındadır. Ayrıca Kuzudişli de (*Aile İsnadları*, s. 415-416) buna dikkat çekmiştir.

⁷⁰ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 182, 188, 189, 190, 192, 213, 228.

⁷¹ Motzki, *Batı'da Hadis Çalışmaları*, s. 218, 219, 220, 222.

⁷² Motzki'nin "müşterek râvî"yi farklı değerlendirdiğine yukarıda işaret etmiştik. Burada onun bazı râvileri aktardıkları isnadlardan ve metinlerden neye dayanarak sorumlu tuttuğu tam manasıyla anlaşılabilir. Her ne kadar rivayet metinlerini karşılaştırmış ve tabakat kitaplarına da bazı atıflar yapmış olsa da bir rivayetin bir râviye atfedilmesi ve onun uydurması kabul edilmesi ne derece doğru olur? Burada müdevvin olsun olmasın râvilerin metninde farklılık bulunan bir tarike ulaşmaları, takti', ihtisar, şerh, manen rivayet, hataen veya kasıtlı idrac yapmış olmaları ihtimalleri göz ardı edilmemelidir.

Ek: Fitre Hadisinin Rivayet Şemaları

Juynboll, incelediği fitre hadisinin isnadını şemalarla göstermişti. Ancak onun isnadlarla ilgili bazı şüpheleri ön kabul olarak benimsemesi, isnadlarla ilgili 'diving isnads (atlama isnad)', 'spider (isnad ağı)', 'common link (müşterek râvî)' gibi bazı yeni terimleri kullanması ve bu terimlerin altını doldurmak için isnad şemalarını da karmaşık halde çizdiği görülür. Hakikaten Juynboll'un tablolarına ilk bakıldığında isnadın ağ gibi karma karışık olduğu görülür ve bu, kişide isnad araştırmalarının zor olduğuna dair bir yargı oluşturur. Oysaki genelde tabaka tabaka olan isnadların aynı tabakadaki râvîler aynı hizada olacak şekilde ve modern teknolojik imkânlar kullanılarak şematize edilmesi inceleme sonuçlarının daha rahat ve doğru değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Juynboll, çalışmasını *Tuhfetü'l-eshraf* adlı eser özelinde yaptığı için bazı erken dönem kaynaklara hiç bakmamış veya gördüğü halde bunu araştırmasına dâhil etmemiştir. Bu sebeple bazı tek râvîli olmayan isnadları tek râvîli olarak vermiş, kuvvetli bazı tarikleri zayıf olarak göstermiş, kendi tabiriyle *müşterek râvî* veya *kısmî müşterek râvî* olacak bazı isimleri görememiştir.⁷³ Üstelik o, fitre hadisinin şahitleriyle birlikte tüm isnad tariklerini ele almak yerine, Nâfi'nin gerçek bir müşterek râvî olmadığını ispatlamaya çalıştığı için, sadece Nâfi'den gelen tariklerini incelemiştir. Oysaki aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere bu hadis çeşitli ilave ve eksikleriyle ondan fazla kişi tarafından Hz. Peygamber'den söz veya sünnet olarak nakledilmiş, pek çok sahabi ve tâbîî tarafından da rey olarak aktarılmış,⁷⁴ fitrenin miktarı ve nelerden, kimlere verileceği konularında soru-cevap tarzında pek çok fetva hadis kitaplarında nakledilmiştir. Çok fazla tarikin ve metin çeşitliliğinin bulunması Hz. Peygamber'in ilgili sözü farklı zaman ve mekânda birden fazla söylediği veya sahabilerin asr-ı saadetin çeşitli dönemlerindeki uygulamaları hadis olarak naklettikleri düşünülebilir. Bununla birlikte hadisin özü aynıdır. Metinlerdeki farklılıklar mana ile rivayetin veya râvî tasarruflarının sonucu olmalıdır.

Bu sebeplerle aşağıda fitre hadisinin isnad şemaları imkân ölçüsünde yeniden oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu araştırma ile Juynboll'un tablolarında Nâfi'den gelen 8 ayrı tarik sayısı 24'e; Mâlik'ten gelen 7 ayrı tarik sayısı 14'e; Ubeydullâh'tan gelen 6 ayrı tarik sayısı 12'ye; Eyyûb'den gelen 3 ayrı tarik sayısı 10'a; Mûsâ b. Ukbe'den gelen 4 ayrı tarik sayısı 8'e; Leys b. Sa'd'dan gelen 3 ayrı tarik sayısı 6'ya; Abdullah b. Ömer'den gelen tek tarik sayısı 5'e; İbn Ebî Leylâ'dan gelen tek tarik sayısı 3'e; Dahhâk'tan gelen tek tarik sayısı 3'e çıkmış, buna ilaveten diğer tarikler de eklenmiştir. Bu rivayetlerle birlikte Mâlik'in yanında Ubeydullah, Eyyûb, Mûsâ b. Ukbe, Leys, Dahhâk, Abdullah b. Ömer ve İbn Ebî Leylâ'nın da kısmî müşterek râvî konumunda oldukları görülmüştür. Bunlardan Mâlik, Ubeydullah, Eyyûb ve Mûsâ tarikleri ayrı tablolarda gösterilmiş, diğer tariklerin hepsi

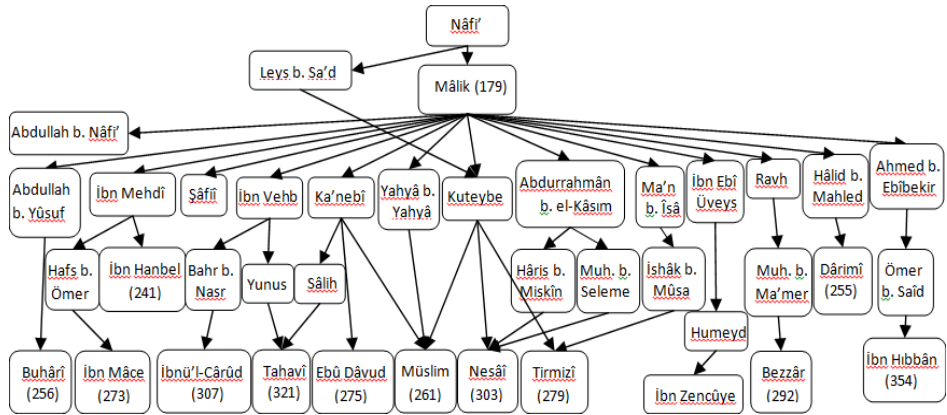
⁷³ Her ne kadar o "Kütüb-i Sitte öncesi mecmualardaki *fitr* metinlerini destekleyen her isnadı, incelemekle birlikte şemaya dahil etmediğini, belirli bir nakil zincirinin teyidine yardım eden veya bazı durumlarda söz konusu zincirin teyidini reddeden her bir tarikin metinde veya notlarda gösterildiğini" (Juynboll, "Nâfi..", 44. dipnot) belirtmiş olsa da araştırması incelendiğinde hiç de öyle hareket etmediği görülmektedir.

⁷⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla fitre hadisini Hz. Peygamber'den aktaran isimler şunlardır: İbn Ömer, İbn Abbâs, İbn Amr, İbnü'z-Zübeyr, Ebû Saîd, Ebû Hureyre, Hz. Ali, Ebû Zübâb, Câbir, Sa'd b. Kays b. Ubâde, Sa'd el-Karaz, Ebû Seleme, Abbâs b. Abdullah b. Ma'bed, Hz. Aişe, Esmâ bt. Ebî Bekr, Ebû Suayr.

ise iki ayrı tabloda verilmiştir. Her ne kadar Juynboll tek râvîli rivayet zincirlerinin isnad kümelerinden ayklanması gerekliliğini müşterek râvîyi tespit ve isnadı dalışlardan korumak için şart görse de⁷⁵ garîb/ferd denen bu tariklerin bir zenginlik oluşturduğu ve bazı önemli ayrıntılara işaret edebileceği düşüncesi ile değerlendirmeye dâhil edilmelidir. Ayrıca Nâfi rivayetlerine büyük oranda benzeyen ve oldukça çok tariki bulunan Ebû Saîd rivayeti de iki ayrı isnad tablosu oluşturularak gösterilecektir. Çokça tariki olan İbn Abbas rivayeti ve daha az tarikle nakledilen diğer mutabi ve şahitlerin ise sadece sahabi ravilerine işaret edilecektir. Juynboll ve Motzki'nin zikretmediği tariklerin geçtiği kaynaklar dipnotlarda gösterilecektir. Burada Juynboll'ün iddialarına cevap olarak şu soruları da sormak gerekir: Mâlik, fitre hadisini Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti ile almış olduktan sonra neden ayrı bir isnad, hatta karakter uydurma işine kalkışsın ki? Kezâ Kuteybe, Hammâd ve Leys'ten aldığı rivayeti neden Mâlik'ten de aktarsın ki? Muvatta'nın râvîlerinden İbn Vehb, aynı hadisi Ubeydullah'tan almışken neden Mâlik'ten de aktarsın? İbn Ebî Leylâ rivayetinde sıkıntı varsa Süfyân es-Sevrî neden Ubeydullah'tan aktardıktan sonra ondan da aktarsın? Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Ulaşılan bu sonuç Nâfi'nin görünürde müşterek râvî değil, Juynboll'ün deyimi ile gerçek müşterek râvî olduğunu, Nâfi' isminin Mâlik tarafından meshur edilmiş uydurma bir isim olmadığı, Nâfi'-İbn Ömer isnadının onun tarafından uydurulmadığını göstermektedir.⁷⁶ Bu konuda Motzki'nin, selefi Juynboll'e yönelttiği eleştiriler birçok açıdan yerinde olmakla birlikte araştırmada kullanılan kaynak eser sayısının ve derinliğin artırılması ile daha net sonuçlara ulaşmanın imkân dâhilinde olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Fitre Hadisinin Mâlik-Nâfi' Tariki⁷⁷

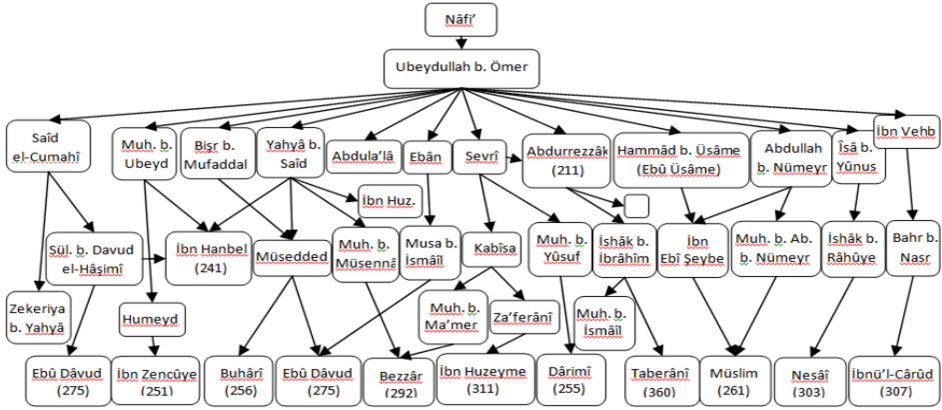

⁷⁵ Juynboll, "Nâfi", s. 216. Bk. Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini..*, 35.

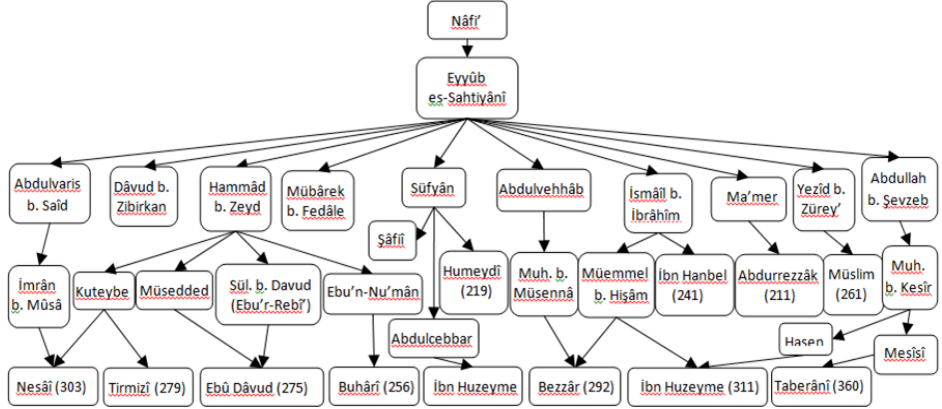
⁷⁶ Bu yargı Kuzudişli'nin doktora çalışmasında ulaştığı sonuç ile örtüşmektedir. Krş. Kuzudişli, *Aile İsnadları*, s. 411-417.

⁷⁷ Şâfiî, *Müsned*, 92; *el-Ümm*, III, 160-161 (Şâfiî-Mâlik); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 57 (İbn Mehdî-Mâlik); İbn Zencûye, *el-Emvâl*, III, 1237 (İbn Ebî Üveys-Mâlik); Dârimî, *Zekât*, 27 (Hâlid b. Mahled-Mâlik); Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 54-55 (Ravh-Mâlik); İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 97-98 (Bahr-İbn Vehb-Mâlik); İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 83 (Abdullah b. Nâfi'-Mâlik)(Şâfiî-Mâlik); Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 44 (Sâlih-Ka'nebi-Mâlik) (Yûnus-İbn Vehb-Mâlik); İbn Hibbân, *es-Sahih*, VIII, 94-95 (Ahmed b. Ebî Bekr-Mâlik); Mecdî el-Misrî, *Şifâu'l-ıyy*, I, 440 (Şâfiî-Mâlik). Bu tariklerle İbn Mehdî, İbn Vehb, Ka'nebi, Kuteybe ve İbnü'l-Kâsım kısmî müşterek râvîler, Mâlik ise müşterek râvî (muhtemelen ilk müdevvinlerden) olmaktadır.

Tablo 2: Fitre Hadisinin Ubeydullâh-Nâfi' Tariki⁷⁸

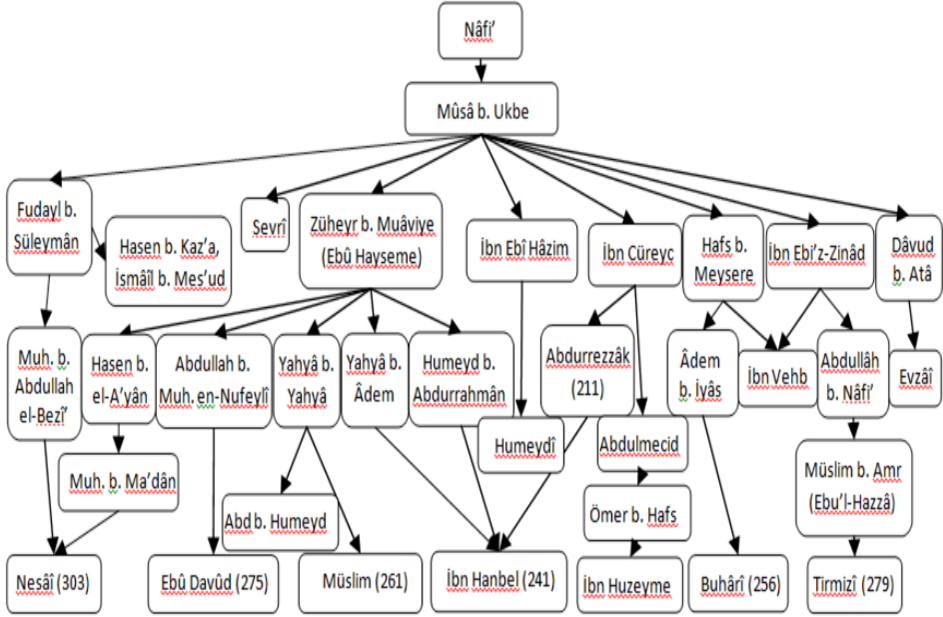
Tablo 3: Fitre Hadisinin Evvûb es-Sahtiyânî-Nâfi' Tariki⁷⁹

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 57 (Muhammed b. Ubeyd-Ubeydullâh); X, 344 (Süleymân-Saïd-Ubeydullâh); İbn Zencüye, *el-Emvâl*, III, 1237 (Muhammed b. Ubeyd-Ubeydullâh); Dârimî, *Zekât*, 27 (Sevrî-Ubeydullâh); İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 97-98 (Bahr-İbn Vehb-Mâlik); Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 53 (Yahyâ-Ubeydullâh); XII, 54 (Kabîsa-Sevrî-Ubeydullâh); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 84 (Yahyâ-Ubeydullâh) (Nasr b. Ali-Abdula'lâ-Ubeydullâh); IV, 86 (Sevrî-Ubeydullâh); Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 63 (Muhammed b. Abdülmelik-Abdurrezzâk-Sevrî-Ubeydullâh) (İshak-Abdurrezzâk-Sevrî-Ubeydullâh) (Saïd el-Cumahî-Ubeydullâh); III, 74 (Zekeriyâ-Saïd-Ubeydullâh); Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 377 (İshâk-Abdurrezzâk-Sevrî-Ubeydullâh). Bu tariklerle Saïd el-Cumahî, Muhammed b. Ubeyd, Yahyâ b. Saïd, Sevrî, Abdurrezzâk ve Abdullah b. Nümeyr kısmî müşterek râvîler, Ubeydullâh b. Ömer ise müşterek râvî (muhtemelen ilk müdevvinlerden) olmaktadır.

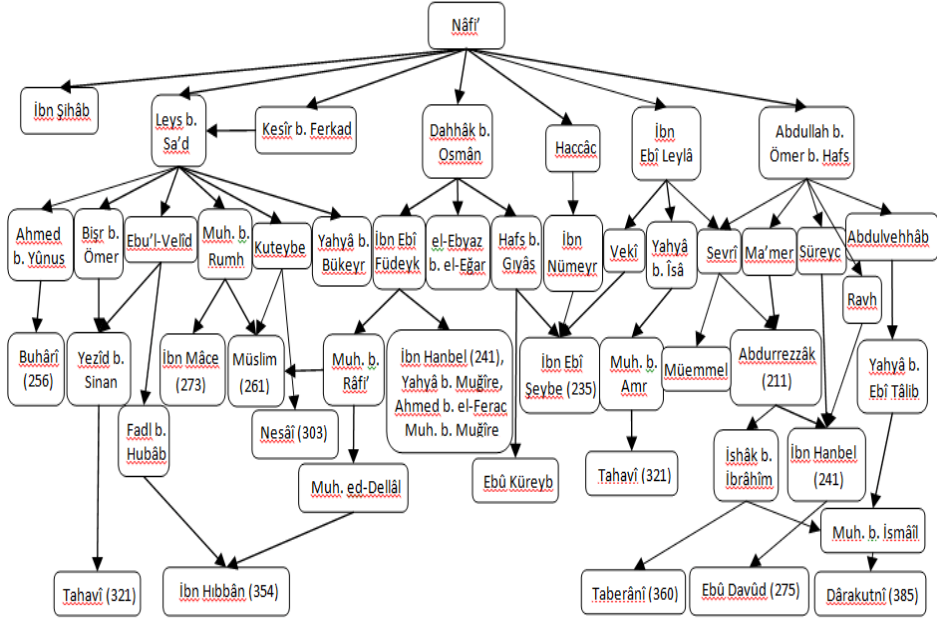
⁷⁹ Humeydî, *el-Müsned*, I, 559 (Süfyân-Eyyûb); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 66 (İsmâil-Eyyûb); Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 54 (Müemmel-İsmâil-Eyyûb); XII, 55 (İbnü'l-Müsennâ-Abdulvehhâb-Eyyûb); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 81 (Süfyân-Eyyûb) (Ahmed b. Menî'-İsmâil-Eyyûb)(Ziyâd b. Eyyûb-İsmâil-Eyyûb)(Za'ferânî-İsmâil-Eyyûb); IV, 87 (İbn Şevzeb-Eyyûb); Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 44 (Süleymân b. Harb-Hammâd-Eyyûb)(Ârim-Hammâd-Eyyûb); Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 63 (İbn Şevzeb-Eyyûb); III, 71 (Dâvud b. Zibirkân, Eyyûb); IV, 72 (Mübarek-Eyyûb); Taberânî, *es-Sâmiyyîn*, II, 257 (İbn Şevzeb-Eyyûb); Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 160 (İbrâhîm b. Merzûk-Hammâd-Eyyûb); IV, 164 (Süleymân b. Harb-Hammâd-Eyyûb); *Ma'rifetü's-Sünen*, VI, 192 (Şâfiî-Süfyân-Eyyûb). Bu tariklerle Hammâd b. Zeyd, Süfyân ve İsmâil b. İbrâhîm kısmî müşterek râvîler, Eyyûb es-Sahtiyânî ise müşterek râvî (muhtemelen ilk müdevvinlerden) olmaktadır.

Tablo 4: Fitre Hadisinin Mûsâ b. Ukbe-Nâfi' Tariki⁸⁰

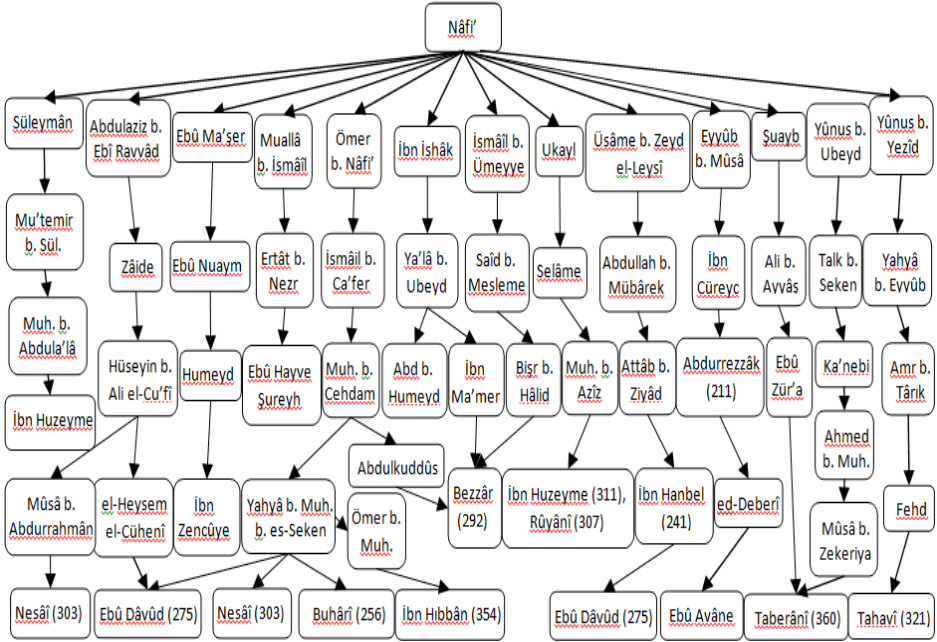
⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 448 (Abdurrezzâk-İbn Cüreyc-Mûsâ); X, 470 (Yahyâ-Züheyr-Mûsâ)(Humeyd-Züheyr-Mûsâ); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 29 (Yahyâ-Züheyr-Mûsâ); Bezzâr, *el-Müsned*, II, 250 (İsmâil-Fudayl-Mûsâ); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 85 (el-Hasen b. Kaz'a-Fudayl-Mûsâ); IV, 88-89 (Humeydî-İbn Ebî Hâzım-Mûsâ); IV, 91 (İbn Vehb-İbn Ebî'z-Zinâd-Mûsâ)(Abdülmecid b. Abdülazîz b. Ebi Ravvâd-İbn Cüreyc-Mûsâ); Ebû Avâne, *Müsned*, II, 152 (Sevrî, Mûsâ); Taberânî, *el-Evsat*, I, 92 (Evzâi-Dâvud-Mûsâ); Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 174 (İbn Vehb-Hafs-Mûsâ)(Yahyâ-Züheyr-Mûsâ). Bu tariklerle Fudayl b. Süleymân, Ebû Hayseme Züheyr, İbn Cüreyc, Hafs b. Meysere ve İbn Ebî'z-Zinâd kısmî müşterek râvîler, Mûsâ b. Ukbe ise müşterek râvî (muhtemelen ilk müdevvinlerden) olmaktadır. Ancak Mûsâ'dan gelen rivayetin metni daha çok fitir sadakasının namazdan önce verilmesi muhtevastır.

Tablo 5: Fitre Hadisinin Diğer Nâfi' Tarikleri I⁸¹

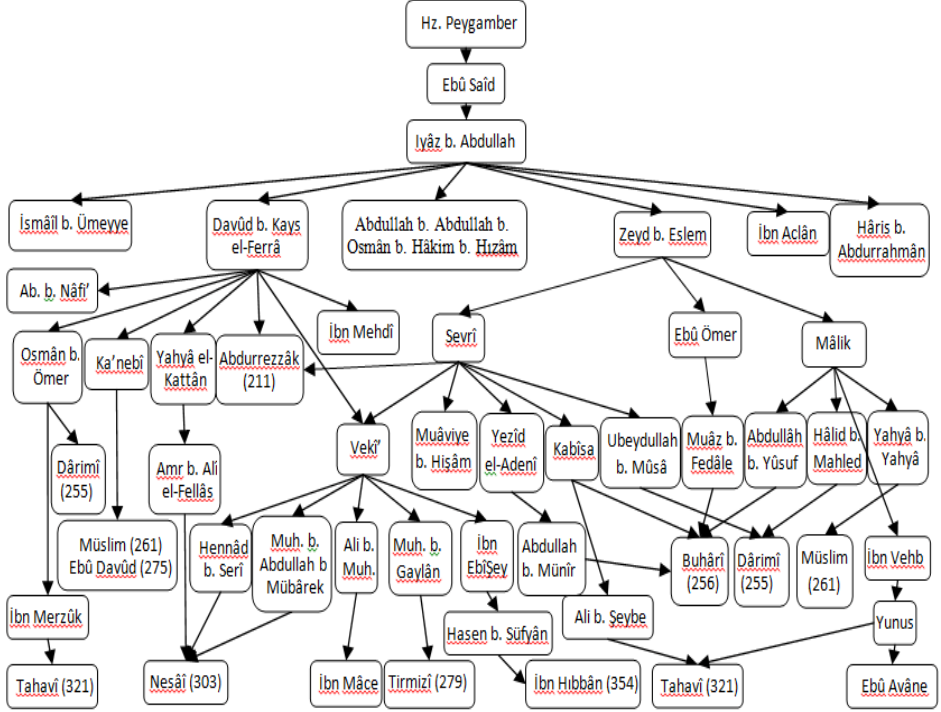
⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 497 (Haccâc)(Vekî-İbn Ebî Leylâ); VI, 504 (Hafs-Dahhâk); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 164 (Süreyç, Abdullâh b. Ömer); X, 490 (İbn Ebî Füdeyk-Dahhâk); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 83 (Muhammed b. el-Muğîre-İbn Ebî Füdeyk-Dahhâk); Ebû Avâne, *Müsned*, II, 152 (Müemmel-Sevrî, Abdullâh b. Ömer); İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, VIII, 93, 95 (Muhammed-İbn Ebî Füdeyk-Dahhâk); VIII, 94 (Ebu'l-Velîd-Leys); Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 44 (Yahyâ b. İsa-İbn Ebî Leylâ)(Bîşr b. Ömer-Leys)(Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî-Leys); Taberânî, *el-Evsat*, II, 66 (İbn Şihâb); *el-Kebîr*, XII, 377 (İbn Ebî Leylâ); Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 63 (İshâk-Abdurrezzâk-Sevrî-İbn Ebî Leylâ)(Ahmed b. el-Ferac-İbn Ebî Füdeyk-Dahhâk)(Yahyâ b. el-Muğîre-İbn Ebî Füdeyk-Dahhâk); III, 65 (Kesîr b. Ferkad); III, 66 (Abdulvehhâb-Abdullah b. Ömer)(Ebû Dâvud-İbn Hanbel-Ravh-Abdullah b. Ömer); III, 67 (el-Ebyaz b. el-Eğâr-Dahhâk)(Ebû Küreyb-Hafs-Dahhâk); Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 162 (Kesîr b. Ferkad)(İbn Ebî Füdeyk-Dahhâk); *Ma'rifetü's-Sünen*, VI, 193 (Ahmed b. Yûnus-Leys). Bu tariklerle Leys, Dahhâk, Abdullah b. Ömer b. Hafş ve İbn Ebî Leylâ müşterek râvî (muhtemelen ilk müdevvinlerden) olmaktadır.

Tablo 6: Fitre Hadisinin Diğer Nâfi' Tarikleri II⁸²

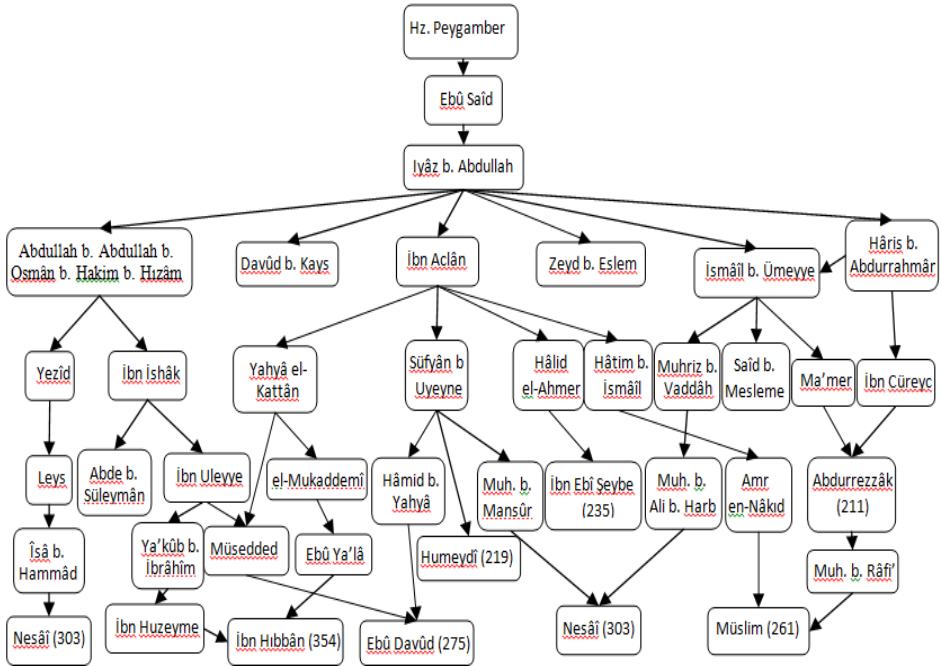

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 248 (İbn Mübarek-Üsâme b. Zeyd); Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, I, 242 (Ya'lâ-İbn İshâk); İbn Zencüye, *el-Emvâl*, 1239; Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 55 (Ömer b. Nâfi')(İsmâil b. Ümeyye); XII, 56 (İbn Ma'mer-Ya'lâ-İbn İshâk); Rûyânî, *Müsned*, II, 425 (Ukayl); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 80 (Süleymân); IV, 85 (Ukayl); Ebû Avâne, *Müsned*, II, 152 (İbn Cüreyc-Eyyüb b. Müsâ); Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsar*, II, 44 (Yûnus b. Yezîd-Nâfi'); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VIII, 96 (Ömer b. Nâfi'), VIII, 97 (Muallâ b. İsmâil); Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 188 (Yûnus b. Ubeyd); *eş-Şâmiyyîn*, IV, 144 (Şuayb); Dârakutnî, *es-Sünen*, III, 64 (el-Hüseyn b. İsmâil-Yahyâ b. Muhammed-Muhammed b. Cehdam..). Bunların hepsi ferd tarikler olup aralarında sikalar tarafından rivayet edilenleri de vardır. Meselâ Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Hibbân'ın yer verdiği Ömer b. Nâfi' tarihi böyledir. Ömer b. Nâfi'nin babasına ait olan kitabı tevarüs etmiş olması ve bu rivayetin kaynağının o kitap olması kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 7: Fitre Hadisinin Ebû Saîd Tarikleri I

Tablo 7: Fitre Hadisinin Ebû Saîd Tarikleri II

Kaynakça

- Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Ebû Abdullah Mustafa b. el-Adevî, Dâru'l-Belensiyye, Riyâd 2002.
- Abdürrezzâk, es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1983.
- Ahmed b. Hanbel el-Müsned, thk. Şuayb el-Arnavut-Âdil Mürşid vd. Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001.
- Ali b. el-Medîni, *Suâlatü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîni fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Mu-vaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1984.
- Aydemir, Halis, *Rivayetlerin Olasılığın Teorisi Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer*, Bursa 2008.
- Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003.
- , *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acı, Dâru Kuteybe, Dimaşk-Beyrût 2003.
- Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehâr / el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Medîne 1988.
- Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Muhibbuddin el-Hatîb, M. Fuad Abdülbâkî, Kusay Muhibbuddin el-Hatîb, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1400.
- , *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Dârakutnî, *Sünenü'd-Dârakutnî*, thk. Şuayb el-Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Riyâd 2004.
- Dârimî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Dûlâbî, Ebû Bişr, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999.
- Ebû Avâne, *Müsnedü Ebî Avâne*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1998.
- Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, thk. Muammer b. Abdurrahman, Mektebetü'l-Furkân, el-İmârât 1999.
- Ebû Nuaym, el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrût 1405.
- Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1990.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1355.
- , *Kitâbu'l-harâc*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1382.
- Ertürk, Mustafa, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis/Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları", *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batıda İslam Çalışmaları Sempozyumu*, ss. 251-272.
- Gökalp, Murat, "Juynboll'ün İsnadda Muammerün'un Rolüne Dair İddialarına -A'meş-Ma'rur b. Süveyd Cephesinden Eleştirel Bir Yaklaşım" (Yayınlanmamış makale).
- Hâkim, Ebû Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (ve bi zeylihi tetebbüu' evhâmü'l-Hâkim elletî sekete aleyha ez-Zehabî)*, thk. Ebu Abdurrahman el-Vâdiî, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1997.
- Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdât ev medîneti's-selâm*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrût ty.
- Hatiboğlu, İbrahim, "G.H.A. Juynboll ile İlmî Hayatı, Son Eseri ve Şarkiyat Geleneğine Bakışı Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VII/2, 2009, ss. 192-194.
- , "Nâfi", *DİA*, XXXII, ss. 286-287.
- <http://www.library.leiden.edu/news/news-juynboll.html>, (Erişim tarihi: 07.03.2013)
- Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru's-Sakâ, Dimaşk 1996.
- İclî, Ebu'l-Hasen, *Ma'rifetü's-Sikât*, thk. Abdülâlîm el-Bestevî, Matbaatü'l-Medenî, Kahire ty.
- İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1953.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrût 2006.
- İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân (bi tertîbi İbn Belbân)*, thk. Şuayb el-Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993.
- İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1980.
- İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İbn Zencûye, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zîb Feyyâz, Riyâd 1986.
- İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede an Rasûlillâh*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 1988.
- İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, thk. Nezîh Hammâd, Dâru'l-Matbûâtî'l-Hadîsiyye, Cidde ty.
- , *ez-Zühed ve yelîhi'r-Rekâik*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ty.
- Juynboll, G.H.A., "İbn Ömer'in Azadlı Kölesi Nâfi' ve Onun Hadis Literatüründeki Yeri", *İsnad Analiz Yöntemleri*, çev. Salih Özer, Ankara 2005.
- , "Nâfi", *EP*, Brill, Leiden-New York: 1993, VII, ss. 876-877.
- , *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara 2002.
- Karapınar, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkah İlişkisiyle İlgili Klasik Oryalist Görüş Getirdiği Eleştirisi", *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, ss. 293-326.
- , "Die Anfänge Der Islamischen Jurisprudenz (İslam Hukuku'nun Dayanakları) Harald Motzki, Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts", *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*, Franz Steiner, Stuttgart: 1991, s. IX+291 ISBN 3-515-05433-2, *Marife Dergisi*, yıl. 1, S. 3, Kış 2002, s. 179-182.

- Kızıl, Fatma, *Hukukî İçerikli Merfû Hadisler Bağlamında Müsterek Râvî Teorisi ve Tenkidi*, Uludağ Üniversitesi SBE. (Basılmamış Doktora tezi), Bursa 2011.
- , *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri*, Tenkidi, Uludağ Üniversitesi SBE. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2005.
- Kuzudışlı, Bekir, "Hadis Araştırmalarında Oryantalist Gelenek ve Motzki", *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, İz Yay. İstanbul 2011, ss. 13-62.
- , "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, S. 7, ss. 141-172.
- , *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, İşaret Yay. İstanbul 2007.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Külâl Hasen Ali, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2011.
- Mecdî el-Mısrî, Ebû Umeyr el-Eserî, *Şifâu'l-ıyy bi tahrîci ve tahkiki Müsnedi'l-İmâm eş-Şâfi'î bi tertîbi'l-Allâme es-Sindî*, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire 1416.
- Mizzî, Cemâleddin, *Tuhfetü'l-eyrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*, Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999.
- Motzki, Harald, "Der Fiqh des-Zühri: die Quellenproblematik", *Der Islam*, 68, 1991, ss. 1-44.
- , *Die Anfänge der Islamischen Jurisprudenz: Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts*, 1991.
- , "İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhı: Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi", çev. Fatma Kızıl, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, III/2, 2005, ss. 128-168; *Batı'da Hadis Çalışmaları*, ed. Bülent Uçar, ss. 239-291.
- , *Batı'da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, ed. Bülent Uçar, Hadisevi Yay. İstanbul 2006,
- , *Hadith -Origins and Developments*, ed. Harald Motzki, Aldershot: Ashgate Publishing, 2004 (editörün girişi).
- , *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, çev. Bekir Kuzudışlı, İz Yay. İstanbul 2011.
- Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Nesâî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- , *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 1985.
- , *Kitâbu's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im eş-Şelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- Rûyânî, Ebû Bekir, *Müsnedü'r-Rûyânî*, tlk. Eymen Ali Ebu Yemânî, Müessesetü Kurtuba, 1995.
- Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950.
- Şâfiî, *Müsnedü's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ty.
- , *el-Ümm*, thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib, Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbu'l-âsâr*, (*el-Mektebetü's-şâmile* 3.24 nüshası).
- Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrût 1985.
- , *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvadullah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1995.
- , *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1996.
- Tahavî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zehrâ en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak, Âlemü'l-Kitâb, Beyrût 1994.
- Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmühsin et-Türki, Mektebetü Hicr, 1999.
- Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mekke 1979.